
ΣΥΜΜΙΚΤΑ

ΠΛΑΝΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΡΙΜΕΣ ΑΓΑΠΗΣ ΤΟΥ ΜΑΡΚΙΑΝΟΥ ΚΩΔΙΚΑ IX,32

‘Η έξυπηρέτηση τῆς ἐπιστήμης μοῦ ἔδινε πάντα χαρά. Ἡ κάθε μικρὴ ἀνακάλυψῃ προστίθεται στὶς προηγούμενες καὶ τὸ ἔργο προχωρεῖ. Κάποτε φθάνει ἡ στιγμὴ ποὺ ὁ ἐρευνητὴς ἀντικρίζει τυπωμένο τὸ βιβλίο. Τὸ παραδίδει στοὺς ἐπερχόμενους ἐρευνητὲς μὲ τὴν εὐχὴν νὰ ἀνοίξουν πιὸ πλατὺ τὸν δρόμο τῆς γνώσης, τῆς ἀλήθειας.

Μὲ αὐτὰ τὰ αἰσθήματα πῆρα στὰ χέρια μου τὴ δημοσιευμένη ὄμιλία τῆς ‘Ἐλσης Μαθιοπούλου-Τορναρίτου μὲ τίτλο «Τὸ ὄχταστιχο 61 στὸν Ἑλληνικὸ Μαρκιανὸ Κώδικα IX,32»¹. Μὲ μεγάλο ἐνδιαφέρον, καὶ ἀφοῦ ἐπρόκειτο γιὰ τὸ χειρόγραφο ποὺ μοῦ εἶχε ἥδη ὑπαγορεύσει τρεῖς ἐκδόσεις², ἀρχισα νὰ διαβάζω. Σύντομα ὅμως ἀνακάλυψα πῶς ἡ ἔξυπηρέτηση τῆς ἐπιστήμης μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ὀδυνηρὴ γιὰ τὸν ἐρευνητή, ὅταν ἔχ τῶν πραγμάτων ἀναγκάζεται σὲ ἀρνητικὴ κριτική. Μπροστὰ στὸ δίλημμα νὰ γνωστοποιήσω συγκεκριμένα σφάλματα ἢ νὰ σωπάσω, γιὰ καὶ ρὸ σώπασα. Μέμφομαι ὅμως τὸν ἔαυτὸ μου, ἀφοῦ σωπαίνοντας δὲν ἔξυπηρετῶ τὴ γνώση, τὴν ἀλήθεια, τοὺς σημερινοὺς καὶ τοὺς μέλλοντες ἐρευνητές. Ἡ σιωπὴ μου καὶ βέβαια θὰ ἐσήμαινε ὅτι ἐπιδοκιμάζω αὐτὰ πού, ἐντούτοις, θεωρῶ ἐσφαλμένα. Γιὰ ὅλα αὐτά, ἔστω καὶ τώρα, λύνω τὴ σιωπή.

Στὸ δημοσίευμα τῆς Μαθιοπούλου διαβάζω στὴ σ. 490 ὅτι στὶς Ρίμες Ἀγάπης τὰ ποιήματα 132, 133, 135, 137, 138, 141, 150, 153 παρουσιάζουν «μιὰ πραγματικὴ ἢ εἰκονικὴ διαμάχη ποιητῶν, ὅπως ἦταν συνήθεια στὴν ἴταλικὴ Ἀναγέννηση. Ἐνας λιγότερο ἄξιος στιχουργός, ποὺ βρίσκεται συγχρόνως καὶ σὲ κατώτερη κοινωνικὰ θέση λογομαχεῖ, παραπονιέται, κολακεύει τὸν

1. Πρακτικὰ τοῦ Δευτέρου Διεθνοῦς Κυπριολογικοῦ Συνεδρίου (Λευκωσία 20-25 Απριλίου 1982), τ. 2, Λευκωσία, ἔκδ. Κυπριακὴ Σπουδαί, 1986, 487-496.

2. Thémis Siapkaras-Pitsillides, *Le Pétrarquisme en Chypre. Poèmes d'amour en dialecte chypriote, d'après un manuscrit du 16ème siècle* [Collection de l'Institut Français d'Athènes 74], Athènes 1952. – Δεύτερη ἔκδοση τοῦ ἀνωτέρω: Paris, Les Belles Lettres [Collection Connaissance de la Grèce], Athènes 1975 (Ouvrage couronné par l'Académie d' Athènes. Prix de la Fondation Ouranis). – Θέμις Σιαπκαρᾶ-Πιτσιλίδη, Ό Πετραρχισμός στὴν Κύπρο. Ρίμες Ἀγάπης, ἀπὸ χειρόγραφο τοῦ 16ον αἰώνα, μὲ μεταφορὰ στὴν κοινὴ μας γλώσσα, Αθήνα 1976.

Οι παραπομπὲς γίνονται στὴ μὲν δεύτερη γαλλικὴ ἔκδοση ὡς *Pétrarquisme*, στὴ δὲ Ἑλληνικὴ ὡς *Πετραρχισμός*.

ἀντίπαλο καὶ ἵσως προϊστάμενό του, πάντως κάποιον ποὺ στέκεται φηλότερα ἀπ' αὐτὸν στὴν τέχνη καὶ στὴν κοινωνία. Τ' ὄνομά του, σύμφωνα μὲ τὸ ποίημα ἀρ. 141 —ὅπου ὁ τελευταῖος τὸν συμβουλεύει καὶ τοῦ ἀπαντάει ἐπικριτικά, ἥταν Μανουὴλ Μανογήλης». Αὐτὰ ἔγραψε ἡ Μαθιοπόλου. 'Η πραγματικότης ὅμως εἶναι διαφορετική. Σὲ κανένα ἀπὸ τὰ ὄκτω ποιήματα δὲν ὑπάρχει διαμάχη ποιητῶν οὕτε συμβαίνει τίποτε ἀπὸ αὐτὰ ποὺ διάβασα στὴ σ. 490. Στὰ ποιήματα:

- 132 'Ο ποιητῆς μιλᾶ στὸ «κοντύλι», τὴ γραφίδα του, καὶ λέγει πώς μὲ τὸ γράψιμο προσπαθεῖ νὰ ἔπεράσει τὴ θλίψη του.
- 133 'Αποχαιρετᾶ φίλους καὶ ἔχθρούς.
- 135 'Ονομάζει τὸ Κίτι παράδεισο τοῦ κόσμου τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ὑπόσχεται νὰ ὑμνεῖ πάντα τὸ ὄνομα καὶ τὴ θύμησή του.
- 137 'Απευθύνεται σὲ ἀδελφικό του φίλο, στὸν ὄποιο τὸν ἔχουν διαβάλει, καὶ τοῦ λέγει ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ ἔχει ξεχάσει τὴ φιλία τους καὶ τοῦ ζητᾶ νὰ τοῦ γράψει.
- 138 'Ἐκφράζει τὴ σκέψη ὅτι οἱ συγγραφεῖς γράφουν, σχετικὰ μὲ διάφορα θέματα, γιὰ νὰ γλιτώσουν ἀπὸ τὴ θλίψη, ἀλλὰ κάποιος, εἴτε γράφει εἴτε σωπάσει, εἶναι πάντα θλιμένος. Καί, ἀν φύγει μακριὰ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ ἀποκαλεῖ θεά, αὔξανει τὴ θλίψη του. Τὴν ἴκετεύει νὰ εἶναι πιὸ πονετική.
- 141 Γράφει στὸν φίλο του Μανοήλη καὶ τὸν προτρέπει νὰ μελετήσει ποιητική καὶ νὰ γράψει ποιήματα.
- 150 Γράφει σὲ φίλο ποὺ τοῦ ἔστειλε ἐγκωμιαστικὴ ἐπιστολὴ καὶ τοῦ λέγει ὅτι δὲν εἶναι ἀξιος τῶν ἐπαίνων του.
- 153 'Απευθύνεται σὲ φίλο ποὺ τοῦ ἔγινε ἔχθρος. Τὸν συμβουλεύει νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἀγάπη ποὺ κήρυξε ὁ Χριστός.

'Η περίληψη τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὰ ὄκτω ποιήματα ἐπιτρέπει τὴ διαπίστωση: που-θενὰ διαμάχη ποιητῶν καὶ πουθενὰ τὰ σενάρια τῆς σ. 490.

Διερωτῶμαι γιὰ ποιὸ λόγο στὴ σ. 492 ὄνομάζεται «εἰσαγωγικό» τὸ ὄκταστιχο 3. Αὐτὸ εἶναι ἔνα αὐτοτελὲς ποίημα ποὺ οὕτε χρησιμεύει ως εἰσαγωγὴ οὕτε εἶναι τὸ πρῶτο ὄκταστιχο τῆς συλλογῆς.

Στὴ σ. 489 τὰ ποιήματα 125-129 ἀναφέρονται ως ὄκτασύλλαβες «ρίμες καὶ ὄκταβες». Δὲν καταλαβαίνω τί σημαίνει «ρίμες καὶ ὄκταβες». Μήπως ἔχει ἐπιχειρηθεῖ νὰ ἀποδοθεῖ κάπως ὁ ἰταλικὸς ὅρος ottava rima; 'Αλλά, καὶ αὐτὸ ἐὰν εἶναι, ή ottava rima ἀκολουθεῖ ἄλλο μετρικὸ σχῆμα καὶ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὰ ὄκτασύλλαβα ποιήματα 125-129, ποὺ εἶναι ποιήματα ἐπάνω σὲ ἄλλα σχήματα ὄκταστιχων στροφῶν.

Σχετικὰ μὲ τὴν ὄκταβα εἶχα γράψει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἔξῆς:

'Η ottava rima εἶναι ἔνα ποίημα ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὄκτω ἐνδεχασύλλαβους στίχους, οἱ ἔξη πρῶτοι εἶναι σὲ πλεκτὴ ὁμοιοχατάληξια καὶ οἱ δύο τελευταῖοι σὲ ζευγαρωτή: Α Β Α Β Α Β Γ Γ. Μιὰ ottava δὲν ἀποτελεῖ πάντα μόνη της ἔνα ποίημα, συχνὰ εἶναι μιὰ

στροφὴ ποιήματος, τότε λέγεται ottava stanza.

Εἴτε πρόχειται γιὰ ποίημα εἴτε πρόχειται γιὰ στροφὴ, ἡ ottava toscana (A B A B A B Γ Γ) ποὺ γεννήθηκε μέσα στὸ λαό, ἔξελίχθηκε σὲ ἔξαιρετικὸ φορέα. Σὲ ottave toscana ἔχουν γραφεῖ ἔργα ποὺ εἶναι ἀνάμεσα στὰ ἀριστουργήματα τῆς Ἰταλικῆς λογοτεχνίας.

H ottava siciliana (A B A B A B A B) δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν ottava toscana, τῆς ὅποιας δὲν εἶχε τὴ μεγάλη λογοτεχνικὴ τύχη³. Στὴ μετρικὴ μορφὴ τῆς ottava siciliana ἔχουν γραφεῖ τὰ ποιήματα ποὺ ἀποκαλοῦνται strambotti ἢ rispetti.

Στὴ σ. 491 ἡ Μαθιοπούλου, ἀκολουθώντας πιστὰ τὸν Vincenzo Pecoraro, ὀνομάζει «όχταστιχα strambotti» τὰ ὀκτάστιχα 28-68.

Σχετικὰ μὲ τὸ strambotto καὶ γενικότερα τὴν ἐργασία τοῦ V. Pecoraro⁴ ἀφιέρωσα τὸ «Ἐπίμετρο»⁵. Ἐκεῖ ἀναφέρω τὰ θετικὰ στοιχεῖα ποὺ προσφέρει ἡ μελέτη του, ὅπως καὶ μερικὰ ἄλλα σημεῖα τῆς «μὲ τὴ σκέψη πῶς καὶ αὐτὰ θὰ μπορέσουν νὰ ἀποβοῦν θετικά, ὅταν ἀνθρωποι νέοι καὶ ποὺ ἔχουν διάθεση γιὰ ἔρευνα ἀκολουθήσουν στὴν ἔρευνά τους τὴν κατεύθυνση ποὺ ἐπιβάλλει τὸ ἴδιο τὸ θέμα». Μὲ ἀναφορὰ στὰ πέντε ὀκτάστιχα 4, 30, 40, 44 καὶ 50, τὰ μεταφρασμένα ἀπὸ ποιήματα τοῦ Serafino, ἔγραψα ὅτι ἔξακολουθῶ, παρὰ τὴν ἀποφῆ τοῦ V. Pecoraro, νὰ μήν τὰ ὀνομάζω strambotti, καὶ ἃς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ διαφωνῶ μὲ Ἰταλὸ σὲ θέμα Ἰταλικῆς Μετρικῆς. Καὶ παραπέμποντας στὴ σ. 55 χ.έ. τοῦ Πετραρχισμοῦ ἐπανέλαβα (σ. 315): «Ἡ ottava toscana ὅπως καὶ ἡ ottava siciliana εἶναι μετρικὲς μορφές, ἐνῶ τὸ strambotto εἶναι ποιητικὸ εἶδος λαϊκό, ποὺ ἔπαιρνε ὡς μετρικὴ μορφὴ τὴν ottava siciliana». Καὶ πιὸ κάτω ἔγραψα (σσ. 315-316):

‘Υπῆρξαν βέβαια ποιητικὲς συλλογὲς ποὺ δὲν εἶχαν καθόλου λαϊκὸν τόνο, ἀντίθετα ἀνῆκαν στὴν poesia cortigiana, ἀλλὰ ποὺ ἔδιναν στὶς ὀκτάστιχες στροφὲς ἢ στὰ ὀκτάστιχα ποιήματα, ποὺ περιεῖχαν καὶ ποὺ ἤσαν γραμμένα σὲ ottave toscane, τὴν ὀνομασία strambotti. Αὐτὸς ἦταν μιὰ κατάχρηση τοῦ ὄρου, οἱ λόγοι τῆς ὅποιας ἀφοροῦν τὴν Ἰταλικὴ κριτική, συνδυασμένη πιθανὸν μὲ τὴ μελέτη τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν τῆς ἐποχῆς. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἐμᾶς ἐνδιαφέρει ἀμεσα εἶναι νὰ ξεύρομε τὶς ἀκριβεῖς μετρικὲς μορφὲς ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Κύπριος ποιητής. Ἡ χυπριακὴ συλλογὴ δὲν περιέχει οὔτε ἕνα ποίημα ποὺ νὰ εἶναι strambotto στὴν πραγματικὴ του ἔννοια, οὔτε ἀπὸ τὴν ἀποφῆ τοῦ περιεχομένου οὔτε τῆς μετρικῆς μορφῆς. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν κανένας λόγος νὰ ὀνομάζομε strambotti τὶς ottave toscane τῆς ἐλληνικῆς συλλογῆς.

Μεγάλο μέρος τοῦ δημοσιεύματος τῆς Μαθιοπούλου τὸ ἀπασχολοῦν τὰ «μεταφραστικὰ στρώματα» καὶ ἡ ἀποφῆ ὅτι ξεχωρίζουν ἀνετα τουλάχιστον ἐπτὰ διαφορετικοὶ Κύπριοι στιχουργοὶ καὶ μεταφραστὲς μέσα στὸν Μαρκιανὸ κώδικα.

3. *Pétrarquisme*, 56· *Petrarchismo*, 55-56.

4. «Primi appunti sul Canzoniere Petrarchista di Cipro», *Miscelanea Neogreca. Atti del I Convegno Nazionale di Studi Neogreci, Palermo, 17-19 Maggio 1975* [Atti della Academia di Scienze Lettere e Arti di Palermo, Supplemento 8], Palermo 1975, 97-127.

5. *Petrarchismo*, 311-316.

“Ομως αὐτὰ ποὺ ἔγραψε ἡ Μαθιοπούλου εἶναι ύποκειμενικές της ἀπόφεις ποὺ δὲν πείθουν δσους ἀπαιτοῦν ἀντικειμενικὴ ἔρευνα.

Στὴ σ. 489 γίνεται λόγος γιὰ ἔνα στιχουργὸ ποὺ ξεχωρίζει ἐπειδή, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἰδιοτήτων ποὺ αὐθαίρετα τοῦ ἀποδίδονται, «χρησιμοποιεῖ συχνὰ ἀφρημένα οὐσιαστικὰ ὅπως πόθος, σκότος, κάλλος, δίκιο κλπ.». “Ομως αὐτὰ τὰ ἀφρημένα οὐσιαστικὰ εἶναι διάχυτα σὲ ὅλη τὴ συλλογή, ὅπως μπορεῖ κανεὶς εὔκολα νὰ τὸ διαπιστώσει ἐὰν ἀνατρέξει στὸ Λεξιλόγιο ποὺ ὑπάρχει στὶς σσ. 341-420 τοῦ *Pétrarquisme*, καὶ ὅπου δίδεται γιὰ τὴν κάθε λέξη καὶ τοὺς τύπους της ἡ παραπομπὴ στὰ ποιήματα καὶ τοὺς στίχους ποὺ τὴν περιέχουν. Ἐκεῖνα τὰ ἀφρημένα οὐσιαστικὰ καὶ τὰ ὅμοιά τους δὲν σηματοδοτοῦν κανέναν εἰδικῶς ἀπὸ τοὺς ὑποτιθέμενους στιχουργούς.

Στὴ σ. 489 τὰ ποιήματα 112-115 χαρακτηρίζονται ως «ἀνομοιοκατάληκτα τετράστιχα». “Ομως τὸ 114 δὲν εἶναι τετράστιχο ἀλλὰ σονέτο, μεταφρασμένο μάλιστα ἀπὸ ἔνα σονέτο τοῦ Sannazzaro, τοῦ ὅποιου εἶχα δημοσιεύσει τὸ ἵταλικὸ κείμενο ἥδη ἀπὸ τὴν πρώτη ἔκδοση τοῦ *Pétrarquisme* τὸ 1952. “Οσο γιὰ τὰ ποιήματα 112, 113 καὶ 115 δὲν εἶναι «ἀνομοιοκατάληκτα». Οἱ τετράστιχες στροφὲς τῶν 112 καὶ 113 εἶναι μονόριμες, μὲ διαφορετικὴ ρίμα στὴν κάθε στροφή, ἐνῶ τοῦ 115 ἡ ὁμοιοκαταληξία εἶναι ζευγαρωτή. Αὐτοῦ τοῦ 115 ἡ Μαθιοπούλου δίδει στὴ σ. 490 τοὺς δύο πρώτους στίχους, ὅπότε θὰ ἔπειπε νὰ τῆς ἥταν ἔκδηλη ἡ ζευγαρωτὴ ὁμοιοκαταληξία.

Στὴ σ. 491 διαβάζω γιὰ «ἀκατάληκτες σεστίνες a la Petrarca ἀρ. 105, 106 καὶ 108 —ἀρ. 107 a la Sannazzaro, ἀρ. 110 a la Delfino». “Ομως αὐτὲς οἱ σεστίνες, ὅπως καὶ ὅλες οἱ σεστίνες, εἶναι πάντα ἀκατάληκτες, ἀφοῦ ἡ σεστίνα ποτὲ δὲν ὁμοιοκαταληκτεῖ μὲ τοὺς συνηθισμένους τρόπους, δηλαδὴ οἱ στίχοι της δὲν ὁμοιοκαταληκτοῦν ἀναμεταξύ τους. Ἡ σεστίνα ἀκολουθεῖ ἴδιαίτερη τεχνικὴ⁶ καὶ σὲ προκαθορισμένες θέσεις χρησιμοποιεῖ λέξεις-ρίμες.

Οἱ σεστίνες 106 καὶ 108, ὅπως καὶ οἱ 107 καὶ 110, δὲν εἶναι «a la», δηλαδὴ «κατὰ τὸν τρόπο» τοῦ Πετράρχη, τοῦ Sannazzaro, τοῦ Delfino, ἀλλὰ εἶναι ἡ μετάφραση ἀπὸ σεστίνες αὐτῶν τῶν ποιητῶν. Μόνον ἡ σεστίνα 105 εἶναι κατὰ τὸν τρόπο τοῦ Πετράρχη⁷. Καί, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, αὐτὴ ἡ διαπίστωση ἰσχύει μόνον προσωρινά, γιατὶ εἴμαι βεβαία ὅτι κάποτε θὰ βρεθεῖ τὸ ποίημα κάποιου Ἰταλοῦ Πετραρχικοῦ, ποίημα τοῦ ὅποιου ἡ σεστίνα 105 θὰ εἶναι ἡ μετάφραση.

Τὴ βεβαιότητα ὅτι σίγουρα ὑπάρχουν τὰ ἵταλικὰ ποιήματα τῶν ὅποιών κάποια ποιήματα τῆς κυπριακῆς συλλογῆς εἶναι ἡ μετάφραση, τὴν εἶχα ἥδη ἐκφράσει στὸ *Pétrarquisme* (σσ. 33-37), καὶ τὴν ἐπανέλαβα στὸν *Πετραρχισμό* (σσ. 37-39, 312-313). Λέγοντας μετάφραση ἐννοῶ μετάφραση ὀλοκλήρων ποιημά-

6. *Pétrarquisme*, 49-51· *Πετραρχισμός*, 49-51.

7. *Pétrarquisme*, 31, σημ. 1· *Πετραρχισμός*, 34.

των καὶ ὅχι μεμονωμένων στίχων ἢ ὁμάδων στίχων. Ἡταν τέτοια ἡ μόδα τοῦ Πετραρχισμοῦ καὶ γινόταν σὲ τέτοιο σημεῖο ἀντιγραφή, ὥστε χωρὶς ὑπερβολὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι, γιὰ κάθε στίχο τῶν ἵταλικῶν ποιημάτων τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ 16ου αἰώνα, εἶναι εὔχολο νὰ δοθεῖ ἔνας πολὺ μεγάλος ἀριθμὸς παραπομπῶν, ὅπου αὐτὸς ὁ στίχος συναντᾶται ἀκριβῶς ὁ ἴδιος ἢ μὲ ἀσήμαντες παραλλαγές. Ἀφοῦ, συνεπῶς, αὐτὸς ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ ποιήματα τῆς χυπριακῆς συλλογῆς, οἱ μεμονωμένοι στίχοι δὲν μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν γιὰ τὴν ταύτιση κάποιου χυπριακοῦ ποιήματος πού, χωρὶς νὰ εἶναι ἡ ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου στίχου ἢ νὰ ἔχει ἐμπνευσθεῖ ἀπὸ αὐτόν, εἶναι ἵσως ἡ μετάφραση ἐνὸς ἄλλου ἵταλικοῦ ποιήματος, τοῦ ὁποίου αὐτὸς ὁ στίχος ἀποτελεῖ μέρος.

Ἡ πεποίθησή μου αὐτὴ εἶναι βέβαια ἀντίθετη μὲ τὴν ἄποφη τοῦ Pecoraro, ἄποφη ποὺ συμμερίζεται ἡ Μαθιοπούλου, δηλαδὴ ὅτι ποιήματα τοῦ Κυπρίου ποιητῇ ἀποτελοῦν τὴν ἀνάπτυξη, διασκευὴ ἡ παράφραση μεμονωμένων ἵταλικῶν στίχων ἢ ποιημάτων. Μὲ τὴν πρώτη μου χριτικὴ ἔκδοση ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὸ 1952 ποιὸ ἀκριβῶς ποιήματα τοῦ Πετράρχη εἶχε μεταφράσει ὁ Κύπριος ποιητής. Ὁ ἄμεσος δεσμὸς τῆς χυπριακῆς συλλογῆς μὲ τὸν Πετράρχη σταματᾷ ὡς ἔκει, δηλαδὴ σὲ αὐτὲς τὶς δέκα συγκεκριμένες μεταφράσεις. "Ολοὶ οἱ ἄλλοι στίχοι τοῦ Πετράρχη ποὺ βρίσκονται μέσα στὸ ἔργο τοῦ Κυπρίου ποιητῇ —καὶ εἶναι πολλοί— τοῦ ἔρχονται μέσον ἄλλων ποιητῶν ποὺ ἔκεινοι τοὺς εἶχαν ἐνσωματώσει στὰ δικὰ τους πετραρχικὰ ποιήματα ποὺ ὁ Κύπριος ποιητὴς μεταφράζει. Αὐτὰ τὰ ἵταλικὰ ποιήματα, τὰ ἐνδιάμεσα ἀνάμεσα στὸν Πετράρχη καὶ τὸν Κύπριο ποιητή, εἶναι ποὺ πρέπει νὰ βροῦμε —πέρα τῶν ὅσων ἔχουν ἥδη ταυτισθεῖ— καὶ ὅχι νὰ ἀνατρέχομε στοὺς μεμονωμένους στίχους τοῦ Πετράρχη σὰν σὲ ἄμεση πηγὴ τῶν χυπριακῶν ποιημάτων. Τὸ πέρασμα τῶν στίχων τοῦ Πετράρχη ἢ Πετραρχικῶν ποιητῶν, μέσα στὰ ποιήματα ἄλλων Πετραρχικῶν, ἔχει βέβαια ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ἰστορία τῆς ἵταλικῆς λογοτεχνίας καί, ἐνδεχομένως, τῆς χριτικῆς τῶν ἵταλικῶν κειμένων ἀλλά, σχετικὰ μὲ τὸ χυπριακὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου μας, ἐμεῖς χρειαζόμαστε νὰ βροῦμε τὶς ἔμεσες πραγματικές του πηγές.

Ἐπίσης, ὁ Pecoraro⁸ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἡ Μαθιοπούλου, ἡ ὁποίᾳ τὸν ἀκολουθεῖ σὲ σημεῖο ἀντιγραφῆς, προβαίνουν σὲ «διορθώσεις» τοῦ κειμένου τοῦ χειρογράφου καὶ συχνὰ καὶ τῆς ἔκδοσής του. Μὲ τὴ μόνιμη προσπάθειά μου γιὰ τὴν ὅσον τὸ δυνατὸ μεγαλύτερη συμβολή μου στὴν προώθηση τῆς ἔρευνας, ἔγραφα⁹ ὅτι εἶναι ἀνάγκη καὶ οἱ νέοι ἔρευνητες νὰ ἔχουν στὴ σκέψη τους ὅτι, ὅπως πρέπει νὰ εἴμαστε φειδωλοὶ στὶς συνταυτίσεις, τὸ ἴδιο, ἀκόμα καὶ πιὸ πολύ, πρέπει νὰ εἴμαστε φειδωλοὶ στὶς «διορθώσεις», γιατὶ αὐτὲς κινδυνεύουν νὰ χαλάσουν ἔνα κείμενο ποὺ ἵσως αὔριο νὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὸ ἀντιληφθοῦμε

8. «Primi appunti», 120 καὶ σημ. 36.

9. Πετραρχισμός, 313.

καλύτερα. Κάθε νέα έμπειρία προσθέτει στή γνώση μας και μᾶς βοηθᾶ νὰ καταλάβομε, ἀλλὰ ἀν πρὶν προφθάσομε νὰ καταλάβομε τὸ κείμενο, ἀκριβῶς ἔτσι ὅπως μᾶς προσφέρεται, τὸ ἀλλάξομε, ὕστερα θὰ χρειασθοῦν και πάλιν χρόνια και «ἀνασκαφὲς» γιὰ νὰ ξαναβρεθεῖ ἡ γνήσια μορφὴ του.

Μερικὲς «διορθώσεις» καταστρέφουν τὸ ποίημα και τὴν ποίησή του. Γιὰ παράδειγμα ἀναφέρω τὸ ξαπλώνυταις ποὺ πρότεινε ὁ Pecoraro, ἀντὶ τῆς λέξης στεγνώνυταις ποὺ δίδει τὸ χειρόγραφο και ἡ ἔκδοσή του στὸν στίχο 9 τοῦ ποιήματος 127:

“Οντα σέ δᾶ νὰ στεγνώνυταις
τὰ μαλλιά τὰ χρουσαφένα

Σχετικὰ μὲ τὴν πιὸ πάνω δῆθεν διόρθωση ἔγραψα¹⁰:

Γιὰ μένα ποὺ δεκάδες φορὲς εἶχα δεῖ τὶς κοπέλες τῆς Κύπρου νὰ στεγνώνουν τὰ λουσμένα τους μακριὰ πυκνὰ μαλλιά, ἀφήνοντάς τα νὰ πέφτουν ὄλογυρα στοὺς ὤμους και ἐπάνω ἀπὸ τὸ πρόσωπο, ὁ στίχος 9 τοῦ 127 δὲν παρουσιάζει κανένα πρόβλημα, γιατὶ συγχρόνως εἶχα δεῖ και τὴ γεμάτη χάρη κίνηση νὰ ἀνεβαίνουν τὰ χέρια πρὸς τὸ πρόσωπο γιὰ νὰ παραμερίσουν κάπως τὰ μαλλιά, αὐτὰ νὰ στεγνώσουν πιὸ γρήγορα και τὸ πρόσωπο νὰ πάρει λίγη ἀνάσα, και πάλι τὰ χέρια νὰ φέρουν τὰ μαλλιά ἐπάνω ἀπὸ τὸ πρόσωπο και νὰ τὸ σκεπάζουν. “Ολην αὐτὴ τὴν ἀκολουθία τῶν κινήσεων τὴν εἶδε ὁ ποιητής και μᾶς κάνει και ἐμᾶς νὰ τὴ βλέπουμε, μὲ τὸ νὰ στεγνώνυταις ποὺ τὴν περιέχει. Και ἦταν οἱ κοπέλες καθισμένες στὸ παράθυρο —κάπως ἔτσι θὰ Τὴν εἶδε και ὁ ποιητής— ἡ μέσα ἀπὸ τὴν ἀνοιγμένη πόρτα τοῦ σπιτιοῦ τους ἡ και στὴν αὐλὴ ὅπου παιγνιδίζε ὁ ἥλιος: και λαμποκοποῦσσαν τὰ μαλλιά, ἀκόμα και ἔκεινα ποὺ δὲν ἡσαν «χρουσαφένα».

“Ολην αὐτὴ τὴ θύμηση μοῦ τὴν εἶχε φέρει τὸ νὰ στεγνώνυταις, ὅταν γιὰ πρώτη φορά, μιὰ σκοτεινὴ κρύα μέρα τοῦ Παρισιοῦ, διάβασα αὐτὸ τὸν στίχο σὲ φωτογραφία τοῦ χειρογράφου, και ἀργότερα, ὅταν στὴν ὑγρὴ Βενετία, τὸν ξαναδιάβασα ἀπὸ τὸ ίδιο τὸ χειρογράφο. Πῶς και γιατί νὰ ἀλλαζα τὸ ὅμορφο κείμενο τοῦ χειρογράφου; Κι ἀργότερα ἦταν ἡ εἰκόνα ποὺ μοῦ ἔφερε τὸν στίχο τὸν τόσο ἐλληνικό, χι ἀς ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ στίχος αὐτὸς δὲν εἶναι παρὰ μετάφραση: τὸν ἔκανε ἐλληνικὸς οἱ Κύπριος ποιητής. Και τὸν θυμόμουν τὸν στίχο ὅταν ἔβλεπα μαλλιά νὰ λαμποκοποῦν, ἀπέναντι στὴν τραγικὴ πιὰ θάλασσα τῆς Κερύνιας, τὴν ὥρα ποὺ ἔγερνε ὁ ἥλιος και τὰ σπίτια, τὸ Σάρβατο, ἀνάδιναν τὴ μυρωδιὰ ἀπὸ τὴ δάφνη, τὸ ροσμαρίν, τὴ λεμονιά και ὄλα τὰ ἀλλα φύλλα ποὺ εἶχαν δώσει τὴ μυρωδιά τους στὸ νερὸ ποὺ ἔλουσε τὰ μαλλιά.

Κανείς, μὲ κανένα τρόπο, δὲν πρέπει νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὴν εὔκολη ὁρμὴ νὰ θέλει νὰ «διορθώνει» ποιήματα και στίχους πού, ἐντούτοις, δὲν περιέχουν κανένα λάθιος ἀπὸ καμιὰ ἀποψή, οὔτε τὴ γλωσσικὴ οὔτε τὴν ἐννοιολογικὴ οὔτε τῆς μετρικῆς. Ό Κύπριος ποιητής, ἀποδεδειγμένα πιά, ξεύρει τέλεια τὴ γλώσσα του και, γιὰ ὅ,τι δὲν καταλαβαίνομε μέσα στὸ ἔργο του, δὲν φταίει ἔκεινος, ἀλλὰ οἱ δικές μας περιορισμένες γνώσεις. Εἶναι μιὰ διαπίστωση ποὺ ἔκανα συχνὰ γιὰ τὸν ἑαυτό μου, ἀντιμετωπίζοντας τὶς δυσκολίες ποὺ ὄρθωνε μπροστά μου τὸ ἀδούλευτο ἀκόμα κείμενο τοῦ χειρογράφου.

10. Πετραχισμάς, 313-314.

Στὸ δημοσίευμά της ἡ Μαθιοπούλου ἀφήνει πολλὲς φορὲς νὰ πλανᾶται μιὰ ἀσάφεια, σὰν ἔνας προβληματισμός, γιὰ θέματα ποὺ ἔχουν ἐντούτοις μελετηθεῖ καὶ ἔχουν λάβει σαφέστατη ἀπάντηση, προσφορὰ τῶν προηγουμένων ἐρευνῶν. Γιὰ παράδειγμα, στὴ σ. 491 ἔκεινο τὸ «ὑπάρχουν πολλὲς ἐνδείξεις». Ὁμως δὲν εἶναι «ἐνδείξεις» ποὺ ὑπάρχουν, ἀλλὰ ὑπαρκτὲς ἀποδείξεις, ὅτι τὰ ὀκτάστιχα 30, 40, 44 καὶ 60 ἀποτελοῦν μεταφράσεις ἵταλικῶν ποιημάτων, τῶν ὁποίων ὁ Pecoraro εἶχε πρὸ κατροῦ δημοσιεύσει τὸ ἵταλικὸ κείμενο¹¹. Καὶ στὴ σ. 487 ἡ Μαθιοπούλου γράφει: «Τὸ χειρόγραφο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ πρωτότυπο». Ὁμως εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸ χειρόγραφο δὲν εἶναι τὸ πρωτότυπο ἀλλὰ ἀντίγραφο¹².

Τὸ δημοσίευμα περιέχει πολλὲς ἀναχρίβειες ποὺ παραπληροφοροῦν, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὴ σ. 487 ὅτι τὸ χειρόγραφο «περιλαμβάνει μιὰ συλλογὴ ποιημάτων, στὸ μεγαλύτερο τους μέρος μεταφράσεις», ἐνῶ στὰ 156 ποιήματα τῆς συλλογῆς, οἱ ἀποδεδειγμένες μεταφράσεις εἶναι περίου τὸ ἔνα πέμπτο τῶν ποιημάτων.

Νομίζω ὅτι παρέλκει ἡ ἀναφορὰ καὶ σὲ ἄλλα ὀλισθήματα. Λυπάμαι ποὺ ἔκεινο τὸ δημοσίευμα, μὲ τὴ συχνὰ ἀκριτη κρίση, μὲ ἀνάγκασε σὲ αὐτὴ τὴν ἀρνητικὴ κριτική.

“Οταν ἔγραφα γιὰ τὶς πλάνες ἔκεινου τοῦ δημοσιεύματος, μοῦ συνέβη νὰ σκεφθῶ πόσο θὰ ἥμουν εύτυχης ἂν τὸ ἐπόμενό μου διάβασμα δημοσιευμάτων τῆς Ἐλσης Μαθιοπούλου-Τορναρίτου μοῦ ἔδινε τὴ δυνατότητα νὰ ἐκφρασθῶ λιγότερο ἀρνητικά. Δυστυχῶς καὶ ἡ «Lyrik der Spätrenaissance auf Zypern. Beobachtungen und Notizen zum Codex Marc. Gr. IX, 32»¹³, ὅπως καὶ οἱ «Προτάσεις καὶ παράμετροι γιὰ μιὰ νέα ἔκδοση τοῦ Κυπριακοῦ Ἀναγεννησιακοῦ Canzoniere τῆς Μαρκιανῆς»¹⁴, ἐπαναλαμβάνουν καὶ ἐπαυξάνουν τὰ σφάλματα, συνεχίζουν νὰ λεηλατοῦν, ἐνῶ συγχρόνως προσπαθοῦν νὰ ἔξοντώσουν προηγούμενες ἔργασίες. Τὰ δύο πρῶτα, ἐπανάληψη καὶ ἐπαύξηση σφαλμάτων, μαρτυροῦν μειωμένον συγγραφικὸν αὐτοέλεγχο. Τὰ δύο τελευταῖα, λεηλασία καὶ ἔξοντωση, μαρτυροῦν ἐγωκεντρικὴ ὀφελιμιστικὴ διάθεση, ἀφοῦ οἰκειοποιοῦνται ἔνη ἔργασία μὲ τὸ νὰ παρουσιάζουν ὡς δικά τους ἀλλότρια ἐπιτεύγματα. Γιὰ παράδειγμα: Ἡ Μαθιοπούλου ἀντιγράφει ἀπὸ τὰ βιβλία μου χωρὶς νὰ τὸ διμολογεῖ, ἀλλὰ παρουσιάζει ὡς δική της ἔκεινη τὴν ἀναφορὰ στὸν Σολωμὸ μὲ τὴν ὁποία τερματίζει τὶς «Προτάσεις» γιὰ τὴν ὁραματιζομένη νέα της ἔκδοση. Καὶ δὲν

11. «Primi appunti», 108-110· ἀναδημοσίευση: *Πετραρχισμός*, 317-319.

12. Σχετικὰ μὲ τὸ χειρόγραφο ποὺ εἶναι ἀντίγραφο, τοὺς ἴδιοκτῆτες του, τὴ χρονολόγησή του, τὴ χρονολογία συγγραφῆς τῆς συλλογῆς, τὸ χαμένο πρότυπο, τὸν ἀντιγραφέα, τὸν τόπο ἀντιγραφῆς, τὸν τόπο συγγραφῆς τῆς συλλογῆς, βλ. *Pétrarquisme*, 1-13· *Πετραρχισμός*, 19-23.

13. *Folia Neohellenica* 7 (1985-1986) 63-159.

14. Ἀρχές τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. *Πρακτικὰ τοῦ Δευτέρου Διεθνοῦ Συνεδρίου Neo-graeaca Medii Aevi*, τ. 2, Βενετία 1993, 352-390.

έσκεψθη ότι κάποιος μπορεῖ νὰ ἔχει διαβάσει τί ἔγραψα γιὰ τὸν Κύπριο ποιητὴ ἐν σχέσει μὲ μερικὲς πτυχὲς τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ¹⁵.

Ἡ συγγραφικὴ ἐντούτοις δεοντολογία σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν εὐθύτητα ἐπιβάλλουν, ὅταν σὲ δική μας ἐργασία ἐνσωματώνομε γραπτὲς ἢ καὶ προφορικὲς ἀπόφεις προηγγέντων συγγραφέων, αὐτὲς οἱ ἀπόφεις νὰ ἀποδίδονται εὐθέως στὸν προ-λαλήσαντα ἢ προ-γράφαντα. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ πρωταρχικὸ καθῆκον εἶχα γράψει στὴ σ. 11 τοῦ *Πετραρχισμοῦ*:

Δουλεύοντας, ὅσοι τάχθηκαν στὴν ἔξυπηρέτηση τῆς ἐπιστήμης, αἰσθάνονται σὲ κάθε στιγμὴ τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναφέρουν τὴν πηγὴν τῆς πληροφορίας καὶ ἔτσι, ὅχι μόνο νὰ διευκολύνουν τὸν μελετητὴν, ἀλλὰ μὲ κάποιον τρόπο νὰ ἀποτίσουν φόρον τῷμῆς σὲ ὅσους ἐργάστηκαν προηγουμένων. Κατὰ τὴ γνώμην μου, ἀκόμα καὶ μιὰ ἐργασία γιὰ εὐρύτερο κοινὸ θὰ πρέπει νὰ διέπεται ἀπὸ αὐτὴν τὴ δεοντολογίαν, ποὺ πιθανὸν οὔτε νὰ διδάσκεται παντοῦ μὲ τὴν αὐστηρότητα ποὺ ἀπαιτεῖ ἡ πνευματικὴ εὐθύτης.

“Οσο γιὰ τὴν ταυτόχρονη μὲ τὴ λεηλασία προσπάθεια νὰ ἔξοντωθεῖ καταξιωμένο ἔργο, αὐτὴ ἀποσκοπεῖ στὴ δημιουργία ἐπιστημονικοῦ κενοῦ ποὺ θὰ τὸ καλύψει ἡ διαφημιζομένη νέα ἔκδοση. “Ομως ἡ ποιότης τῶν δημοσιευμάτων τῆς Μαθιοπούλου ἐπιβάλλει τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ ἐπίδοξος ἔκδοτρια δὲν θὰ μποροῦσε κανὸν νὰ διαβάσει ἀπευθείας τὸ χειρόγραφο καὶ νὰ τὸ ἐρμηνεύσει. ’Αλλὰ ὑπάρχει καὶ ἡ τύχη, ἀφοῦ ὑπάρχουν οἱ τρεῖς μου ἐκδόσεις. ’Απὸ αὐτὲς ἡ νέα ἔκδοση θὰ ἀρυθεῖ τὰ ὄρθια ποὺ ἐνδεχομένως θὰ περιέχει, τὰ δὲ ὑπόλοιπα θὰ εἶναι δικά της.

Στὴ Μαθιοπούλου πού, ἀναφέροντας βιβλιογραφικὰ τὴν πρώτη κριτικὴν ἔκδοσην καὶ στὴ συνέχεια τὴ δεύτερη ἔκδοσην καὶ ἔγραφε σὲ παρένθεση «ὅχι βελτιωμένη»¹⁶, ἀπάντησε προκαταβολικὰ ὁ Octave Merlier τὸ 1975 στὸ προλογικό του σημείωμα στὴ δεύτερη ἔκδοση, ὅπως καὶ ἀπάντησε προκαταβολικὰ στὴν κριτικὴ της ἐναντίον τῆς μετάφρασης. Αὐτὸ τὸ προλογικὸ σημείωμα, τὸ γραμμένο γαλλικά, τὸ ἔχω μεταφράσει καὶ περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο ‘Ο Πετραρχισμὸς στὴν Κύπρο. Ρίμες Ἀγάπης, σσ. 14-15. Μεταξὺ ἀλλων εύνοικῶν κρίσεων ποὺ ἐδῶ παραλείπονται, ὁ Octave Merlier ἔγραψε:

‘Η ἔκδοση τῆς Θέμιδος Σιαπκαρᾶ-Πιτσιλλίδου δὲν χρειάζεται καμιὰ διασκευή. Ο φιλόλογος ὁ πιὸ αὐστηρὸς δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὴν ἐγκωμιάσει. “Οσο γιὰ τὴ μετάφραση, καμαρένη στὰ γαλλικὰ ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ κυπριακὸ κείμενο τοῦ 16ου αἰώνα —κείμενο ποὺ ἐν μέρει εἶναι μετάφραση ἀπὸ τὰ ἴταλικὰ τῆς Ἀναγέννησης— αὐτὴ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ ἀθλος, εἶναι μιὰ ἐπιτυχία γιὰ τὴν ὁποία πρέπει κανεὶς νὰ συγχαρεῖ ἀνεπιφύλακτα τὴ συγγραφέα. [...]’ Ή φιλολογικὴ ἐμβριθεία εἶναι τὸ πρῶτο καθῆκον γιὰ ἔνα ἔκδοτη. Η λογοτεχνικὴ παιδεία ποὺ νὰ ἐκτείνεται ἐπάνω στὴν Εύρωπη τοῦ 16ου αἰώνα εἶναι τὸ δεύτερο καθῆκον γιὰ τὸν συγγραφέα μιᾶς μελέτης μὲ θέμα τὸν Πετραρχισμὸ στὴν Κύπρο. Η μετάφραση ἐνὸς κειμένου ἰδιαίτερα δύσκολου ποὺ τὸ ἀποτελοῦν 156

15. *Pétrarquisme*, 60 καὶ 62· *Πετραρχισμός*, 59 καὶ 61.

16. «Προτάσεις καὶ παράμετροι», 352.

ποιήματα σὲ κυπριακὴ διάλεκτο τοῦ 16ου αἰώνα, δοσμένη ἡ μετάφραση αὐτὴ σὲ λόγο μετριόφρονα, ρυθμικό, μουσικό, δὲν εἶναι καθῆκον: εἶναι μιὰ δωρεά.

Ο Octave Merlier σημείωσε ἀκόμα πόσο ἡταν ἀνάγκη ἡ μετάφραση νὰ συνοδεύει τὴν ἔκδοση. Καὶ πράγματι οἱ τρεῖς ἔκδόσεις περιλαμβάνουν καὶ μετάφραση τῶν ποιημάτων. Στὶς δυὸ πρῶτες (1952, 1975) ἡ μετάφραση εἶναι στὰ γαλλικά, στὴ δὲ τρίτη ἔκδοση (1976) τὸ παλιὸ κυπριακὸ κείμενο ἀποδίδεται στὴν τωρινὴ ἐλληνικὴ μας γλώσσα. "Οπως ἐπεσήμανα σὲ ἄλλη μου ἐργασία¹⁷, ἀν ἡ μετάφραση ἀπὸ μιὰ γλώσσα σὲ ἄλλη εἶναι γεφύρι πρὸς τὸν ἔξω κόσμο, μέσα στὴν ἕδια τὴ γλώσσα ἡ μεταφορὰ ἀπὸ μιὰ προγενέστερη τοπικὴ μορφὴ στὴ σημερινὴ της πανελλήνια μορφὴ εἶναι τὸ νῆμα ποὺ συνδέει τὸ παρελθὸν μὲ τὸ παρὸν καὶ ἔνα κομμάτι τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου μὲ τὸ σύνολον τοῦ ἐλληνισμοῦ.

Εἶναι χωρὶς αὐτὸν τὸν διαχωρισμὸ ποὺ ἡ λέξη μετάφραση θὰ χρησιμοποιηθεῖ ἐδῶ στὴν ἔννοιά της τὴν πιὸ γενική. Στὶς μεταφράσεις μου στηρίχθηκαν καὶ ὁ Pecoraro καὶ ἡ Μαθιοπούλου γιὰ νὰ μπορέσουν κάπως νὰ προσεγγίσουν τὸ κυπριακὸ ποιητικὸ κείμενο τοῦ 16ου αἰώνα. Ἀπὸ τὴν ἔκδοσή μου καὶ τὶς μεταφράσεις μου ἀντλησαν ἀφθονα καὶ οἱ δυό, ὅσο καὶ ἄν, γιὰ δικούς τους λόγους, ἐπιχρίνουν καὶ τὴν ἔκδοση καὶ τὶς μεταφράσεις. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς δὲν τοὺς βοήθησε νὰ μπορέσουν νὰ κάμουν ἔργο ἐποικοδομητικό, ἀλλὰ δυστυχῶς τοὺς παρέσυρε νὰ διαπράξουν ἀναρίθμητα λάθη.

"Αν ἔπειπε ὅλα αὐτὰ τὰ λάθη νὰ τὰ ἐπισημάνω, θὰ χρειαζόταν νὰ ἔγραφα ὀλόχληρο βιβλίο. Δὲν χρειάζεται ὅμως. Ο ἀναγνώστης, ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὀλίγα, μπορεῖ νὰ βγάλει τὰ συμπεράσματά του καὶ νὰ ἔξυπηρετηθεῖ ἡ ἀλήθεια.

Αθήνα

ΘΕΜΙΣ ΣΙΑΠΚΑΡΑ - ΠΙΤΣΙΛΛΙΔΟΥ

17. «Ἡ εύρωπαικὴ ποίηση στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Ρίμες Ἀγάπης τοῦ 16ου αἰώνα». Διάλεξη στὸν Φιλολογικὸ Σύλλογο «Παρνασσός» στὶς 5.12.1978 ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ Παρνασσός 22 (1980) 67-89.